

”EI VILJA VAIVATTA TULE EIKÄ KALA JALAN KASTUMATTA”

KALASTUS KELONTEKEMÄJÄRVELLÄ 1900-LUVUN ALKUPUOLELLA

Anne Koskamo

28.8.2006

Sykettä Kelontekemään-projekti

SISÄLLYSLUETTELO

Kalastajat metsäsaamelaisista uudisasukkaisiin	3
Kelontekemäjärven kalakentät	5
”Kaihotellen kalansaalis, kaikatellen karjananti”	5
Satamäärin silliä ja siikaa – nuotanvetoa	7
Pula keinot keksii – parvimuikunpyynti löyhkällä	10
Jään alta ja ojansuista – kutukalojen pyynti	11
Atraimesta uistimeen – kalastajan monet pyyntikeinot	13
Öljyhousut, verkot ja vene – kalastajan varusteet	
Kalaa kolmesti päivässä – kalojen säilöntä ja käyttö	16
”Ei muuta ko sauvoin käthen” – kalojen myynti	18
Kalastukseen liittyviä sanontoja (Jalmari Tammela)	20
Lähdeluettelo	21

Tyyni Kelontekemäjärvi ”taika-aikaan” elokuun pimenevänä yönä oli tulvillaan toimintaa: kuului tasaisia aironvetoja ja kelojen vinkumista. Toistakymmentä nuotanvetokuntaa veti nuottaa ja lappoi veneisiin hopeakylkistä saalista, satamäärin silliä ja siikaa. Tällaisen näyn kohtasi Kelontekemäjärvellä vielä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, jolloin kalastus oli merkittävä elinkeino kyläläisille. Kalaisan järven ympärille oli aikoinaan muodostunut Kelontekemän kylä. Kelontekemäjärvi on kooltaan noin 2000 hehtaaria ja on Kittilän kunnan suurikokoisin järvi. Se laskee Jeesiöjokeen ja kuuluu Kitisen vesistöön.

Kalastajat metsäsaamelaisista uudisasukkaisiin

Ennen suomalaisia uudisasukkaita Kelontekemäjärvellä kalastivat saamelaiset. Järven karipahdan, Rajakiven, kautta kulki Kittilän ja Sodankylän lapinkylän raja. Kelontekemäjärvi kuului Kittilän lapinkylän saamelaisten nautinta-alueisiin. Kittilän lapinkylä oli osa Kemin Lappia, johon kuuluivat myös Inari, Peltojärvi (vuoteen 1642), Sodankylä, Sompio, Keminkylä, Kuolajärvi, Kitka ja Maanselkä. Lapinkylällä eli siidalla tarkoitettiin sekä kyläyhteisöä että yhteisön omistamaa maa-aluetta. Kemin Lapin metsäsaamelaiset metsästäivät peuroja, linnustivat, pyysivät majavia sekä kalastivat. He vaihtoivat asuinpaikkaa useasti vuodessa.

Saamelaiset pystyttivät kalaisten järviensä rannoille seitoja, joille uhrattiin. Kelontekemäjärven ympäristöstä ei ole löydetty seitoja, mutta saamelaiset pitivät järveä pyhänä saivojärvenä, jossa asui haltiaväkeä ja kalojen isäntä, Kalojensampi eli Kalojenvanhin. Järveä pidettiin kaksipohjaisena, jossa tavallisen pohjan alla oli toinen pohja, jonne kalat saattoivat joskus paeta.¹ Toinen saamelaisten pyhä uhripaikka oli lähistöllä sijaitseva Koskamojärven pyöreälakinen tieva, harju nimeltä Pyhitys.² Saamelaisten uskonto liittyi heidän harjoittamaansa pyyntikulttuuriin, jokapäiväiseen toimeentuloon ja elämän jatkuvuuteen. Jumalat ja haltiat vaikuttivat ihmisten elämään, joten niiden suosio säilytettiin pyyntiriitein ja uhrein. Heillä oli tietäjänsä, noidat, jotka olivat yhteisönsä uskonnollisia johtohahmoja.

Kelontekemäjärvellä oli usealla noidalla kalakenttänsä: Tilkkuaniemen länsipuolella oli Toramaisen kenttä ja Koskamoniemestä pohjoiseen oli Launankenttä. Karkeaniemessä asui lovinoita Karkea-raukka ja Paalulan Niila puolestaan asui Uutosenkummussa. Karkea-raukalla kerrottiin olevan apulaisia, henkiä, jotka asuivat Kumputunturissa. Kun noita lähti kalanpyyntiin Sotkajärvelle, hän

¹ Paulaharju 1962, 49, 171.

² Ervast 1956, 38 – 39.

kutsui apulaisensa luokseen viittoen kolmella pihlajanvarvulla tunturia kohden: ”Kukakin keulaan, kukakin hankaan, kukakin kohallaan piättämhän!” Näkymättömät henget tarttuivat veneeseen ja vene lähti noidan ohjaamana maata myöten kohti Sotkajärveä.³

Saamelaisten vanha uskonto joutui väistymään kristinuskon tieltä. Ruotsin kruunun kiinnostus lapinmaihin kasvoi 1600-luvun kuluessa ja veronkantajien lisäksi pohjan perukoille tulivat papit ja uudisasukkaat. Yksi vaikutusvallan levittämisen keino oli saamelaisten käännittäminen kristinuskoon. Kelontekemän historiaan liittyy tunnettu käännittäjäpappi Gabriel Tuderus, joka saarnasi kylässä heinäkuussa 1675. Kelontekemässä oli jo tuolloin myös suomalaisia uudisasukkaita.

Perimätiedon mukaan Kelontekemän Pullinniemen oli tarkoitus rakentaa kirkko. Kun kirkonkelloa tuotiin Kittilästä kevättalvella Kelontekemään, pororeki kaatui uhka-avantoon ja kello putosi järven syvimpään hautaan, Neitivaaloon. Kirkkoa ei sitten rakennettukaan Kelontekemään, vaikka osa hirsistäkin oli jo rakennuspaikalla, vaan Sodankylään vuonna 1689. Järven sanottiin saaneen tapauksen vuoksi nimeksi Kellontekemä. Järvi ei kuitenkaan saanut nimeä tuolloin vaan paljon aikaisemmin järven saamenkielisestä nimestä. Olof Treskin kartassa vuodelta 1642 järven nimeksi mainitaan Kelädokie Träsk⁴. Jälkipolvet ovat kuitenkin muistaneet tarinan ja kirkonkelloa on etsittykin järvestä. Kalastajat ovat tehneet havaintoja kellosta. Eräs nuottaporukka oli kerran pyytämässä Neitivaalon kohdalla, missä tarvoim ei ulottunut pohjaan. Tarvoim kuitenkin kolahteli johonkin, joka ei voinut olla muu kuin kauan sitten uponnut kello.⁵

Uudisasukkaat ylittivät lapinrajan Kittilässä jo 1600-luvun alkupuolella. Kittilässä saamelaiset ja suomalaiset eivät käräjäoineet keskenään asutuksen levittäytymisen takia kuten muissa lapinkylässä. Uudisasukas saattoi saada kalastusoikeuden johonkin järveen sopimalla saamelaisten kanssa, että hän maksoi verot heidän puolestaan. Oikeuksia saatiin myös avioliittojen kautta. Lapinrajan kulusta oli erimielisyyksiä Kemin talonpoikien ja saamelaisten välillä. Talonpojat esittivät vuonna 1672, että raja kulki muun muassa Ounasjoen Särestönvikevän ja Kelontekemäjärven kautta, kun taas Sompion saamelaisten mukaan se kulki etelämpää.⁶

³ Paulaharju 1962, 45 – 46.

⁴ Tresk 1928.

⁵ Viljo Koskamon haastattelu. Kelontekemä 25.6.2006.

⁶ Vahtola 1985, 342.

Kelontekemäjärven kalakentät

Kalastusoikeudet olivat tärkeitä uudisasukkaiden toimeentulon kannalta, joten oikeudet vahvistettiin ja erimielisyydet ratkaistiin usein käräjillä. Yhdellä henkilöllä saattoi olla kalakenttiä useilla eri järvilla. Kelontekemäjärven kalakenttiä olivat aikaisemmin mainittujen lisäksi Koskamoniemessä Välitalon, Karin, Salmen ja Ryssän kentät sekä järven itäpuolen Tirro-, Tepsan- ja Inkerinkentät.

Kalastajalla oli aluksi suojana kalakentällä vain asentokuusi tai havumaja. Vakinaisille paikoille rakennettiin matala, muutamasta hirsikerrasta koostuva kalapirtti, jossa oli maalattia, kiuas, pieni ikkuna ja makuulava. Asentopaikka sai ensimmäisen tulentekijän näköisen haltian, joka hääti pois luvattomat vieraat. Kelontekemäjoella oli asentokuusi, jolla oli ”roskainen nimi”, minkä vuoksi Kujalan muori kaatoi kuusen. Se oli vakava teko, josta joutui käräjille. Muori joutui laittamaan asentokuusen sijalle kodan, jota yhä kutsuttiin samalla ”roskanimellä”.⁷ Koskamon Tempelinniimestä löytyi kerran peltoa auratessa vanha hirsikehä. Paikalla oli aikoinaan Välitalon kenttä.⁸

Kaukoslaiset ja kittiläläiset tulivat Kelontekemäjärvelle Kuusajokea myöten. He vetivät veneensä noin kaksi kilometriä maitse Takakummun päästä Kievananperään Kievanavuomaa myöten. Tepsalaiset tulivat syksyllä kolmeksi viikoksi vetämään nuotta. Heidän kenttensä sijaitsivat Poroniemessä ja Kiiskimukassa. Kerran Tepsan Ludvigilla jäi Tepsankentälle suolasäkkejä. Kelontekemän Tammelan talon lampaat söivät suolat ja kuolivat janoon.⁹ Kalastajat säilöivät osan saaliistaan kuivaamalla ja suolaamalla, osan he valmistivat ruuakseen paikan päällä.¹⁰

”Kaihotellen kalansaalis, kaikatellen karjananti”

Vakinaiset asukkaat hyödynsivät järveä ympäri vuoden. Isojaon jälkeen nautintaoikeudet lakkautettiin ja pyyntioikeus säilyi niillä, jotka omistavat maita jakokunnan alueelta eli järven ympäriltä ja Kelontekemäjoelta. Järvi oli kaikille yhteistä pyyntialuetta, apajapaikkoja ei jaettu. Kalastus oli merkittävä elinkeino Kelontekemän kylässä maanviljelyksen, karjanhoidon sekä metsä- ja porotalouden ohella. Työt rytmittyivät vuodenkierron mukaan ja kalanpyyntiä harjoitettiin

⁷ Paulaharju 1963, 156.

⁸ Viljo Koskamon haastattelu. Kelontekemä 25.6.2006.

⁹ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006.

¹⁰ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006. Ks. myös Paulaharju 1963, 150 – 151.

muiden töiden rinnalla. Kalastus oli niin tärkeää, että se keskeytti muut työt. Kesken pellonleikkaamisen lähdettiin järvelle, kun nähtiin että tuuli tyyntyi.

Lapset otettiin mukaan järvelle, kun he olivat siinä iässä, että heistä oli apua. He oppivat tekemällä. Toivo Vuollin (s. 1932) isä opetti ”pyyättämällä tyhjää”, piti vetää lautiapaja, jossa ei yleensä ollut kalaa.¹¹ Lapset saivat istua veneen keulassa ja seurata työskentelyä. Poikaset pääsivät puittioiksi heti kun kykenivät 12–13-vuotiaina. Onkiminen ja uistattaminen olivat mieluisia poikasten touhuja. Lapsia varoitettiin veden vaaroista. Järvessä asui jouhimato, joka meni jalkaan ja vuorokauden jälkeen sydämeen, jolloin kuoli.¹² Lapsia peloteltiin myös näkillä. Ennen kuin mentiin uimaan heitettiin varpaalla vettä maalle ja lausuttiin: ”Näkki maalle ja mie vethen”.¹³

Joskus tuli katovuosia, jolloin kalaa ei tullut. Silloin käytiin kalassa lähiympäristön järvillä. Siika oli 1800-luvulla kadonnut joksikin aikaa järvestä, jolloin käytiin kalassa Juhmujärvellä, Kelontekemäjärven länsipuolella.¹⁴ Jos kalan ruokatilanne oli heikko ja kutu epäonnistui kahtena peräkkäisenä vuotena, tuli kaksi peräkkäistä huonoa vuotta. Muikkukato oli 1960-luvun alkupuolella, jolloin ei tarvinnut löyhkää ottaa aitasta.¹⁵ Ennen vanhaan kalojen katoamisen sanottiin johtuvan siitä, että järvi oli kaksipohjainen saivojärvi. Järven pohjassa oli reikä, jonka kautta kalat uivat alapuoliseen saivojärveen.

Kalansaaliin määrään vaikuttivat monet asiat. Myllyn yhteydessä toimi Kelontekemäjoessa turbiini ja tammi, jonka vaikutuksesta järven vedenpinta nousi. Muikkukato pula-aikaan 1931 – 1934 saattoi johtua tammesta. Muikun kutu tapahtui korkeaan veteen, jolloin keväällä se huuhtoutui törmille ja jäi maalle.¹⁶ Kalakato saattoi johtua myös kovista myrskyistä. Leander Takalo (s. 1876) totesi: ”Ei se pyytämällä lopu tästä kala, mutta semmoset myrskyt keväällä niin ne lyövät sen sihun ranthan ja tappavat. On välistä karheena rannat kalansikiöä.”¹⁷ Kustaa Adolf Vuollin (s. 1903) mukaan kato sattui, jos keväällä oli raju jäiden lähtö. Kovalla tuulella jäät tulivat rannoille ja juuri elämään alkaneet kalanpoikaset kuolivat.¹⁸

¹¹ Toivo Vuollin haastattelu. Kelontekemä 23.7.2006.

¹² Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006.

¹³ Valte Vaaralan puhelinhaastattelu 30.7.2006.

¹⁴ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006.

¹⁵ Viljo Koskamon haastattelu. Kelontekemä 25.6.2006.

¹⁶ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006.

¹⁷ Leander Takalon haastattelu. Kelontekemä 20.6.1965.

¹⁸ Toivo Vuollin haastattelu. Kelontekemä 23.7.2006.

Onnistunut kalanpyynti vaati järven ja kalojen käyttäytymisen tarkkaa tuntemusta, joka siirtyi ja karttui sukupolvelta toiselle. Kalojen liikkeet osattiin ennakoida. Kalat liikkuvat tuulen päällä, ne siirtyivät sinne mistä viimeksi tuuli: pitkäaikaisten etelätuulten jälkeen kalat löytyivät Lahomatalalta, itätuulilla Karirannalta.¹⁹ Vanha nuottakalastaja tiesi, että ”jos tuulten tyyntyy ja ilma kääntyy, niin kolmantenaki päivänä rauma käy, mutta jos tyynten tyyntyy ja ilma kääntyy niin ei käy rauma.”²⁰ Raumalla tarkoitettiin maininkeja tuulen jälkeen.

Järvellä ei huudeltu, vaan oltiin hiljaa ja keskityttiin pyytämiseen. ”Kalanpyyntö oli totista, yritethin saalista saaha”.²¹ Kalanpyynti ei ollut helppoa eikä aina tullut saalista. Pyytäjille saatettiin sanoa: ”lakissa keitän mitä saatta”. Kalansaalista ei ollut tapana kehuskella, pikemminkin sen väitettiin olleen pienempi kuin todellisuudessa, sillä kateus vei kalatkin vedestä. Kysyjille vastattiin saaliin määrästä, että ”hädin tuskin vellikalat”, ”ei marrasta matoa”, ”hauen parahuksin keittää velli” tai ”nuuka vesi, nuuka maa”. Lehmän lypsykykyä puolestaan liioiteltiin: ”kaihotellen kalansaalista, kaikatellen karjananti”²² tai ”levitellen lehmän lypsy, kainostellen kalansaalista”. Kalanpyynti oli salaperäistä puuhaa, kalapaikat pidettiin salassa, etteivät toiset löytäisi samalle paikalle. Toiset pyysi, jotkut saivat. Joillakin kalastajilla, kuten Kustaa Adolf Vuollilla ja Juho Koskamolla, oli melkein aina suuri saalis.²³

Satamäärin silliä ja siikaa – nuotanvetoa

Syyskesällä illan hämärtyessä lähtivät venekunnat nuotanvetoon, sillä parhaimmat saaliskalat siika ja silli eli muikku olivat liikkeellä. Pimentyvä ilta sai kalat rauhallisemmiksi kuin valoisaan aikaan ja ne pysyivät paremmin nuotta-apajassa. Nuotanvetokuntaan kuului kaksi venettä, jossa oli kummassakin kaksi henkilöä, puittio ja perämies. Nuottaa vedettiin usein perheenjäsenten kesken, mukana olivat isäntä ja emäntä, pojat, veljet tai vävyt.²⁴ Kustaa Adolf Vuolli pyysi yhdessä veljensä Eevertin ja myös vaimonsa kanssa. Kun Kustaa Adolfin pojat kasvoivat he lähtivät isänsä mukana järvelle. Tavallisesti isä valitsi jonkun pojista, joka lähti hänen mukaansa, toiset tekivät talon muita töitä.²⁵

¹⁹ Viljo Koskamon haastattelu. Kelontekemä 25.6.2006.

²⁰ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 17.7.2006.

²¹ Toivo Vuollin haastattelu. Kelontekemä 23.7.2006.

²² Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006.

²³ Toivo Vuollin haastattelu. Kelontekemä 23.7.2006.

²⁴ Ks. esim. Leander Takalon haastattelu. Kelontekemä 20.6.2006; Manda Tervaniemen haastattelu. Kelontekemä 22.1.1998.

²⁵ Toivo Vuollin haastattelu. Kelontekemä 23.7.2006.

Nuotanvedossa veneiden perät olivat vastakkain ja puittiot lähtivät soutamaan valittua apajan merkkiä kohden toinen toisaalle. Perämies heitti verkkoa veteen perä ensimmäisenä. Verkon jälkeen soudettiin taukonarut suoriksi. Taukonarut olivat yhtä pitkiä kuin nuottakin ja molemmissa oli samalla kohtaa merkki, jota sanottiin sotkanpojaksi. Merkkien avulla seurattiin, että naruja vedettiin yhtä aikaa molemmilta puolilta.²⁶

Veneet jäivät noin 50 metrin päähän toisistaan ja ankkurit laskettiin. Puittiot alkoivat kelata taukonarua kelalle. Kun taukonarut oli kelattu verkon siulaan (verkonpäähän) asti, nostettiin ankkurit ylös ja veneet soudettiin yhteen. Taukonarut juoksivat jälleen kelalta suoriksi. Veneet ankkuroitiin V:n muotoon ja tämän jälkeen kelattiin taas taukonarut keloille kunnes verkon siulat tulivat veneiden viereen. Perämiehet vetivät käsin verkkoa veneisiin ja puittiot tarpoivat veneiden väliä, jotta kalat eivät tulisi apajasta pois vaan jäisivät nuotan peräpussiin. Tarpoimessa oli pitkä varsi, jonka päässä oli pakkasta tehty kuppi, pola. Tarpoimen polalla paineltiin järven pohjaan isoja ilmakuplia (kupla=mola), jotka nousivat ylös molskahtaen. Tarpominen oli taitolaji, sillä vesi ei saanut pärskyä.²⁷

Leander Takalo kuvaili nuotanvetoa: ”Ja ku tullee verkon siula, sitte käsin ruvethan neenaamhan. Ei se voi tulla, se nuotta sieltä, mutta älä huoli, vähitellen se tuleskellee. – On tässä niinkin syviä paikkoja, ettei nuotta liinaa, se hukkuu.”²⁸ Verkko liinasi, jos yliset menivät upoksiin. Jos nuotta tarttui kiveen kiinni, sanottiin, että se puutti²⁹. Jos saalista tuli, vedettiin nuottaa samaa merkkiä kohden koko yö. Paikkaa ei voinut niin vain vaihtaa, sillä vieressä saattoi olla toinen pyyntikunta. Nuottaa vedettiin noin 6–8 apajaa, minkä jälkeen menttiin rantaan.³⁰

Augusti Heikkilän (s. 1896) kotitalossa oli ”omituinen nuotta” eli oma nuotta, sillä talossa oli paljon poikia. Syyskesä oli kiireistä aikaa, sillä työtä tehtiin lähes vuorokauden ympäri. Päivät oltiin pellolla leikkaamassa sirpillä viljaa ja yöllä lähdettiin nuotanvetoon. Elokuun 20. päivän tienoilla oli paljon ”tyveniä ilmoja” ja kalaa tuli paljon, joka aamu satakunta siikaa ja muikkua reilusti viisikymmentä kiloa. Augusti Heikkilä ihmetteli isänsä jaksamista, kun häntä itseään joskus väsytti: “ Siinä ku puhkasimma niitä kaloja, mie pakkasin torkkumhan ja nukkumhan, niin äijä kerran nakkas suolinippua mulle kasvoille. Voi, kyllä mulla kirkastu, että älä sie! - - Oli se vain homma,

²⁶ Viljo Koskamon haastattelu. Kelontekemä 21.8.2006.

²⁷ Viljo Koskamon haastattelu. Kelontekemä 21.8.2006.

²⁸ Leander Takalon haastattelu. Kelontekemä 20.6.1965.

²⁹ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006.

³⁰ Toivo Vuollin haastattelu. Kelontekemä 23.7.2006.

äijä seki, ku se jakso niin että se suolas tietenki niitä kaloja ja niinen kans palvas ja met se tuota panimma nukkumhan aina. Ja sitte se herätti puolen päivän aikana että, no pellolle, pellolle nyt! Kyllä se oli vähän karkea homma. Ja sitä oli nahkana, soli selevä. Illalla syömhän taas ja järvelle.”³¹

Ei joutanut nukkumaan Leander ja Kaija Takalokaan. Yöt vedettiin nuottaa, aamulla kalansaalis laitettiin kylmään veteen, juotiin kahvit ja lähdettiin riihenpuintiin. Isäntä muisteli: ”sitte vasta ku saimma riihen toiseen sishän, sitte me vasta nukahimma. Sitte nukuimma vähän aikaa ja nousimma kaloja sitte perkkaamhan ja syömhän. Sama peli ku ilta tuli, niin sitä menthin nuothan. – Ja niitä silliä tuli ja siikoja. Sillon oli kaloja tässä järvessä, että melkein niitä lipolla sai. Toistakymmentä kymmenen litran sinkkiämpäriä tuli silliä yössä ja toistasattaa siikaa. Se oli iso kalaläjä. Met vejimmä Perttulinpäällysviikolla. Sillon se on se taika-aika.” Paras pyyntiaika oli hämärrien öiden ja lämpimän veden aikaan.³² Nuotanveto aloitettiin Laurinpäivän aikaan (10.8.), parhaimmillaan pyytö oli Perttulini viikolla (24.8.) ja se loppui ruska-aikaan, jolloin kalat tulivat aroiksi ja menivät piiloon.³³

Nuotat kudottiin paksusta langasta. Leander Takalo kertoi: ”Entiset äijät on kävyllä kutonhet nuotat ja lankaa on akatkehränhet hampuista semmosta pötkyä. Kyllä ne oli raskhat nuotat, ku niitä veethin.”³⁴ Yläpaulat tehtiin männyn tai kuusen juurista, jotka pehmitettiin ja punottiin köydeksi. Lautoja ei tarvittu kellukkeina. Alasissa käytettiin kolmisäikeistä jouhipaulaa ja painoina olivat tuohikopat. Alasen piti olla yhtä pitkä kuin ylinen, muuten liina rullaantui alasen ympärille. Rinnus oli noin neljä metriä pitkä nuotankappale, joista tehtiin lanoja, kun ne kuluivat. Siuloihin laitettiin vanhat, huonommat verkot, joissa oli harvempi silmäkoko kuin nuotan peräosassa. Peräpussi oli kaikkein tihein, sen solmuväli oli 8 mm.³⁵

Kelontekemäjärvessä oli runsaasti isoja, noin viisikiloisia vaellussiikoja 1920-luvun loppupuolella. Siiat nousivat kevätkesällä ja elo-syyskuun vaihteessa. Yönuottaa vedettiin Tepsankentän kohdalla kahdeksan tai yhdeksän apajaa. Perkattuja siikoja piti saada puolikko (90 l) täyteen, jotta niitä kannatti pyytää. Saalistavoitteena oli 150 kg yössä. Siikaa vietiin Vaalajärvelle ja Jeesiöjärvelle myytäväksi. Siian hinta oli halpa, kilo ruisjauhoja vastasi kiloa siikoja. Myyntimatkat tehtiin vesitse. Matkaan kului vähintään kaksi päivää. Joskus myrsky möyrysi järven, ettei sinne voinut

³¹ Augusti Heikkilän haastattelu. Kelontekemä 13.1.1974, kasetti 2.

³² Leander Takalon haastattelu. Kelontekemä 20.6.1965.

³³ Viljo Koskamon haastattelu. Kelontekemä 22.8.2006.

³⁴ Leander Takalon haastattelu. Kelontekemä 20.6.1965.

³⁵ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006; Viljo Koskamon haastattelu. Kelontekemä 21.8.2006.

lähteä kalaan. Silloin mentiin muille järville, kuten Uutosenjärvelle, mistä saikin makeat ahvenet, särjet ja hauet.³⁶

Vaellussiika katosi Kelontekemäjärvestä vuonna 1949, Kemijoen Isohaaran voimalaitoksen rakentamisen takia. Pato esti kalojen pääsyn merestä.³⁷ Kelontekemäjärvelle haettiin korvauksia noususiian ja kalastusvälineiden menetyksestä. Vaellussiikaa pyydettiin harvoilla verkoilla, joilla padon rakentamisen jälkeen ei ollut enää käyttöä. Tilalle piti ostaa tiheät verkot. Korvauksia ei saatu, koska siian ei uskottu nousseen järveen.³⁸ Nuottapyynti hiipui hiljalleen. Muikkua oli helpompi pyytää löyhkällä.

Pula keinot keksii – parvimuikunpyynti löyhkällä

Löyhkä eli puolinuotta oli kelontekemäläinen keksintö. 1900-luvun alkupuolella elettiin pula-aikaa, jolloin kaikkea oli vähän saatavilla, myös verkkoja. Isäntä Juho Koskamo (s. 1871) omisti nuotanpuolikkaan, johon ei löytynyt toista puolta, joten verkko ei riittänyt nuotanvetoon. Juho kehitti uuden pyydyksen, löyhkän, johon tarvittiin pienempi verkko kuin nuottaan ja vähemmän väkeä ja veneitä. Saaliskalakin poikkesi nuotanvedosta, sillä löyhkällä pyydettiin parvimuikkua, jota oli järvessä paljon. Nuotanvedon periaatteet eivät soveltuneet pienempään verkkoon, johon riitti yksi vene ja kaksihenkinen miehistö. Venettä ei kannattanut ankkuroida kuten nuotanvedossa, sillä veneen piti liikkua samalla kun verkkoa lapettiin. Pyydyksen nimi ei viittaa hajuun, vaan sillä on todennäköisesti kuvattu tapaa, jolla verkkoa viskattiin veteen löyhkötäten.³⁹

Löyhkään ei tullut perää vaan nostinverkko eli nostinrinnus, joka oli korkeampi kuin verkon muut osat. Nostinverkko muodostaa pussin, johon kalat jäivät, kun alaset nostettiin ylös. Sopivaksi kooksi havaittiin noin neljä ja puoli metriä korkea ja viisikymmentä syltä eli 80 metriä pitkä löyhkä. Tätä lyhyemmällä verkolla ei ehtinyt saada muikkuparvea renkaaseen ja pitemmällä verkolla oli työlästä pyytää. Verkon ylisillä olivat kohot ja alasilla painot, joita oli enemmän kuin nuotassa, etenkin nostinverkon kohdalla. Löyhkän silmän suuruus eli solmuväli oli 12 – 8 mm, nostinverkon 8 – 10 mm.⁴⁰

³⁶ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006.

³⁷ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 17.7.2006.

³⁸ Toivo Vuollin haastattelu. Kelontekemä 23.7.2006.

³⁹ Viljo Koskamon haastattelu. Kelontekemä 25.6.2006.

⁴⁰ Viljo Koskamon haastattelu. Kelontekemä 25.6.2006.

Löyhkällä pyydettiin parvimuikkua juhannuksesta järven jäätymiseen asti. Löyhkän omisti usein yksi talous. Löyhkäveneitä oli järvellä parhaina aikoina kolmisenkymmentä. Löyhkä kierrettiin parven ympäri, saatiin parvi pyöreään apajaan, minkä jälkeen vedettiin hiljakseen verkko veneeseen.⁴¹

Puittion piti soutaa niin että parvi jäi keskelle apajaa. Kun siulat oli saatu vastakkain, alkoi perämies lappaa verkkoa veneeseen. Puittio tarpoi koko ajan siulojen väliin, jotta kalat eivät uineet pois apajasta. Kun vain nostinverkko oli enää järvessä, lapettiin alaset veneeseen, ja kalat jäivät verkonliinan muodostamaan pussiin. Kalat eivät silmänneet eli tarttuneet kiinni nostinverkon silmiin, koska se oli tiheä.⁴²

Keksintö saavutti suosiota muidenkin parissa ja nuottaverkot laitettiin kahtia, jolloin saatiin kaksi löyhkää. Taage Junttilan (s. 1911) lapsuudenkodissa olivat lapset soutamassa ja tarpomassa aikuisilla apuna. Kun järveltä palattiin kotiin, piti ryhtyä puhkomaan muikkuja ja perkaamaan kaloja. Taagen sisaren, Linnea Moilasen (s. 1921) mukaan kaloja tuli joskus niin paljon, että oli työlästä päästä rantaan.⁴³ Löyhkällä sai elokuun lopussa vesien kylmenemisen jälkeen myös särkiä ja kiiskiä.⁴⁴

Venekunnat kokoontuivat Poroniemeen ja Tilkkuaniemeen odottamaan ”iltatyventä”. Veneessä oli aina kattila, suolaa, kahvipannut, kahvia tai sodan jälkeen korviketta mukana. Tyyni ilta kalastettiin ja tuotiin välillä saalis rantaan, missä naiset ja lapset puhkoivat muikut ja perkasivat muut kalat. Muikut puhkottiin, huuhdeltiin, valutettiin ja suolattiin. Kaloja ei saanut liikaa huuhtoa vedellä, ettei niistä mennyt maku. Järven kalan mainetta ei haluttu tärvellä pilaantuneilla kaloilla. Rantaan tehtiin sääskisavut; kosteista heinistä tehtiin nuotio, jonka savu karkotti sääsket ja polttiaiset.⁴⁵

Jään alta ja ojansuista – kutukalojen pyynti

Siian ja muikun kutu pitivät kalastajat kiireisinä syystalvella. Kutukaloja pyydettiin verkoilla jään alta. Augusti Heikkilän mukaan talvella käytettyjä muikkuverkkoja nimitettiin talvisilliverkoiksi.⁴⁶ Sota-aikana saivat Moilasen sisarukset jään alta verkoilla isoja siikoja, joilla he vaihtoivat

⁴¹ Viljo Koskamon haastattelu. Kelontekemä 25.6.2006.

⁴² Viljo Koskamon haastattelu. Kelontekemä 21.8.2006.

⁴³ Taage Junttilan haastattelu. Kelontekemä ?; Linnea Moilasen haastattelu. Kelontekemä ?

⁴⁴ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 17.7.2006.

⁴⁵ Toivo Vuollin haastattelu. Kelontekemä 23.7.2006.

⁴⁶ Augusti Heikkilän haastattelu. Kelontekemä 13.1.1974.

saksalaisilta kahvia ja tupakkaa. Naiset olivat mukana kalastuksessa, joskus hoitivat sen yksinkin, kun miehet olivat töissä savotoilla.⁴⁷

Kutusiian pyynti aloitettiin marraskuun puolivälissä. Toivo Vuollilla oli isänsä kanssa kymmeniä verkkoja ”pyyössä” ja siikaa tuli. Verkot koettiin vain joka toinen tai kolmas päivä. Verkoilla kuljettiin hiihtämällä ja siiat laitettiin hiihtäjän perässä vedettävään ahkioon, veturiin, joka tuli täyteen kaloja. Siian kutupaikat sijaitsivat rannoilla, rantakarikoiden vierellä, missä oli tasainen, ei kivikkoinen pohja. Joulukuun puolivälissä kutu oli ohi ja siikaverkot nostettiin pois ja laitettiin muikkuverkot tilalle. Muikun kutu alkoi ennen joulua. Verkot otettiin pois vasta uudeksivuodeksi.⁴⁸

Keväällä pyydettiin muita kutukaloja. Mateet kutivat helmikuun lopussa Kelontekemäjoessa ja Kelontekemäjärvässä maaliskuun puolivälissä. Mateita pyydettiin pöhnällä, joka oli päreistä tehty tasaperäinen ja pussimainen pyydys. Kelontekemässä pöhnä rakennettiin päreistä, kun taas muualla pajusta. Pöhnä oli halkaisijaltaan noin 60 cm:n kokoinen, pituudeltaan puolitoista metriä ja siinä oli päreistä tai katiskaverkosta tehty nielu. Pyydyksen kulmissa oli silmukat, joista se haarukkamaisilla kepeillä painettiin pohjaan kiinni, ettei se kellunut. Pöhnällä pyydettiin enimmäkseen joella, matalassa vedessä. Kutusärjet uivat puolestaan useimmiten verkkoon, mutta niitä pyydettiin myös katiskalla ja lanalla.⁴⁹

Kutumateita ja –ahvenia saatiin katiskoilla. Järven pohjaan kutumatalikolle painettiin latva edellä kuusikarhukka, jonka ympärille laitettiin muutama katiska. Kuusenoksia pujoteltiin katiskan nieluun. Ahvenet laskivat mätinsä karhakkaan ja uivat katiskaan.⁵⁰ Ahvenen kutupaikkoja olivat rantamatalikot. Ahvenen kutu oli pitkä ”siitä ei myöhästynyt kukaan”.⁵¹

Rantasulat ja ojansuut olivat parhaita kutuhauen pyyntipaikkoja. Haukien pyyntiväline oli karhakkapatoon asetettu lana, joka oli yksinieluisen lankarysä. Pyydyksen vanteet tehtiin kuusikarhakoista, jotka olivat lylyjä eli hyviä sujumaan. Karhukka halkaistiin ja lämmitettiin, jolloin sitä voitiin muotoilla. Vanne laitettiin lanan sisäpuolelle perimmäinen ensimmäisenä ja suuvanne viimeisenä. Vanteet kudottiin lanaan kiinni päältäpäin. Lanassa saattoi olla myös aitaverkko.⁵²

⁴⁷ Linnea Moilasen haastattelu. Kelontekemä ?

⁴⁸ Toivo Vuollin haastattelu. Kelontekemä 23.7.2006.

⁴⁹ Viljo Koskamon haastattelu Kelontekemä 25.6.2006.

⁵⁰ Viljo Koskamon haastattelu Kelontekemä 25.6.2006.

⁵¹ Jalmari Tammelan haastattelu Kelontekemä 17.7.2006.

⁵² Viljo Koskamon haastattelu Kelontekemä 25.6.2006; Jalmari Tammelan haastattelut Kelontekemä 26.6.2006 ja 17.7.2006.

Hauet saattoivat nousta jängälle korkean veden aikaan, jolloin kutu jäi sinne. Vähän veden aikana hauki kuti selkäkariin. Kudun jälkeen haukia sai koukuilla syvänteistä.⁵³

Atraimesta uistimeen – kalastajan monet pyyntikeinot

Kalanpyyntitavat olivat moninaiset. Uistattaminen oli etenkin 1930-luvulla yleistä. Uistinsiimaan siveltiin kalansuljua, jotta siihen saatiin oikea haju. Vanhat uistinsiimat leikattiin syksyllä lintujen ansalangoiksi. Uistimet tehtiin itse, esimerkiksi katkenneista lusikoista, jotka olivat erinomaisia ahvenuistimia. Kaupoista ostettuja uistimia piti hieman sujuttaa. Jyvälän Kustulla oli tapana ”puleerata” eli kiillottaa uistimensa. Järvellä käytettiin ulkopuolelta hopeanväristä, joella kullanväristä uistinta.⁵⁴

Poikaset kävivät onkimassa. Jalmari Tammela (s. 1922) oli poikasena käyttänyt ongella syötteinä arvokkaita rahoja, Venäjän vallan aikaisia hopeamarkkoja ja kymmenpennisiä. Äiti ei ollut huomannut poikasten touhuja navetassa ollessaan. Rahoja oli ollut kahden kilon pussi. Ongen syötiksi laitettiin yleensä ahvenen silmä, sillä sai hyvän saaliin. Kerran ongella ollessaan pojat hämmästyivät nähdessään, kuinka ahvenet ruiskuttivat vesipatsaita ilmaan. Sellaista ei oltu ennen nähty. Mahdollisesti ilmiö liittyi kalojen hapenottoon.⁵⁵

Ahvenet olivat uteliaita kaloja. Jalmari Tammela kertoi, että kun jokivarressa oltiin heinänteossa ja hän hioi viikatetta, ahvenet tulivat ihmettelemään, mitä hän puuhasi. Mutta jos kalat säikäytti, ne menivät piiloon pohjaan niin, että muta höyrysi. Ahvenia sai myös merralla, joka tehtiin katiskalangasta, rautalangasta. Mertaa pidettiin ojansuissa. Raaterovan Konsta sai ahvenia pikkumerroilla myllyn alta. Uteliaat kalat olivat tulleet katsomaan myllyä.⁵⁶

Muikkuja pyydettiin joskus kiesittämällä. Isokokoiset muikut tulivat kalverantaan (tuulenpäällyranta, tuuli kävi rannalta järvelle päin) syömään hyönteisiä. Kiesitysverkolla kierrettiin parvi rannan ja verkon väliin.⁵⁷ Lämpimän veden aikana pyydettiin kaloja, jotka tulivat paisteelle, lämmittelemään rannan tuntumaan auringonpaisteeseen. Särki tuli silloin koputusta kohti; verkon

⁵³ Jalmari Tammelan haastattelu Kelontekemä 17.7.2006.

⁵⁴ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006 ja 17.7.2006.

⁵⁵ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 25.6.2006.

⁵⁶ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 25.6.2006 ja 17.7.2006.

⁵⁷ Viljo Koskamon haastattelu. Kelontekemä 25.6.2006.

laitaa koputettiin ja särki ui verkkoon. Kylmällä ilmalla kalat taas uivat koputusta pakoon.⁵⁸ Tyyninä öinä Laurinpäivän jälkeen oli hyvä tuohustaa haukia. Sanottiin että, ”Laurilta tuohus loistaa” eli oli niin pimeä yö, että tuohus loisti hyvin järven pohjaan. Veneen nokkaan asetettiin iso rautakoura, parila, jossa poltettiin tervaksia. Tulen loimu valaisi noin puoli metriä syvän veden pohjaa, mistä hauen saattoi pistää arinalla eli atraimella.⁵⁹

Ennen vanhaan oli mahtavia atrain-miehiä, jotka saivat suuria kaloja. Niitylläkin saattoi korkean veden aikaan olla haukia kutemassa. Melstin Pekka heitti atraimen kalan niskaan kuin keihään. Jansi-äijä muisteli, kuinka eräs ukko oli nähnyt tuohustaessaan niin suuren kalan, ettei uskaltanut pistääkään sitä. Ukko satoi atraimeensa tynnyrin kellukkeeksi, jotta pystyisi seuraamaan kalaa. Ukko pisti atraimensa kalaan sillä seurauksella, että tynnyri löi ukkoa päähän ja hän pyörtyi. Tynnyri löytyi myöhemmin järvestä ja siinä oli kirjoitus: ”tätä kallaa ei saa atraimella eikä muullakhan”.⁶⁰

Valtavan kokoisiin kaloihin törmäsivät joskus muutkin. Melstin Marru oli kerran lähtenyt iltahämärässä järvelle. Aikansa soudeltuaan hän jäi äkkiä kiinni, hän sousi ja sousi, mutta ei liikkunut mihinkään. Vene oli jäänyt ison kalan selkään. Kelontekemän persoonallisista henkilöistä on monta tarinaa. Erityisesti neuvokkaasta Jansi-äijästä on lukuisia juttuja. Kerran Jansi-äijä oli saanut suuren hauen, jonka hän laittoi umpitakkinsa sisään. Mutta hauki hyppäsi veteen ja vei umpitakin mennessään.⁶¹ Muutakin kuin kalaa saattoi vedenväeltä saada. Inkerinkentässä asui Inga-muori, jota sanottiin noidansekaiseksi ihmiseksi. Eräänä päivänä hän ryhtyi aamusta alkaen kutsumaan: ”Meillepä tullee vieraita, hyviä vieraita”. Viimein Kiiskimukasta tuli Vuomansuuhun lehmä, merilehmä. Muori heitti kolme esinettä eläimen yli ja sai sen omakseen. Merilehmät olivat erittäin hyviä lypsylehmiä. Koskamossa oli erittäin hyvä lypsävä lehmä nimeltä Merikki, jonka sanottiin olevan merilehmän sukua. Lehmän mahan oikea puoli oli suurempi kuin vasen.⁶²

Ohuen jään aikana pyydettiin mateita launilla, koivunoksan haarasta tehdyllä koukkupyödyksellä. Oksasta otettiin parkki pois eli se nilotettiin ja kuivatettiin. Pitempään haaraan laitettiin kiiski syötiksi. Myös vispilänvarvuista tehtiin launipyödyksiä. Vispilä piti aina käytön jälkeen pestä ja aikaa myöten varvut kovettuivat haaraosastaan. Varpu teroitettiin ja siihen sidottiin langalla kiiski

⁵⁸ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006.

⁵⁹ Viljo Koskamon haastattelu. Kelontekemä 25.6.2006.

⁶⁰ Valte Vaaralan puhelinhaastattelu 30.7.2006.

⁶¹ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006.

⁶² Valte Vaaralan puhelinhaastattelu 30.7.2006.

syötiksi. Linnun kyljen haaraluusta saatiin myös launikoukkoja. Koukkuun sidottiin noin 30 cm:ä pitkä naru, jolla se sidottiin kepinpäähän. Launi painettiin kepillä pohjaan, mistä made söi sen yön aikana. Launit piti kokea kiireesti varhain aamulla, ettei made ehtinyt oksentaa koukkua pois. Sittemmin tehdasvalmisteiset rautakoukut syrjäyttivät launit. Pilkkiminen yleistyi 1950-luvulla. Pilkkejä oli vaikea saada, joten niitä tehtiin itse, esimerkiksi lusikanvarsista. Jääkairat helpottivat kalastamista. Aikaisemmin jäähän hakattiin reikä tuuralla, mikä oli raskasta.⁶³

Mateita kolkattiin; ”siliän jään” aikana nähtiin missä kala oli ja sitä kopautettiin kirveenpohjalla. Toimessa piti olla nopea, ettei made ehtinyt virota ja lähteä tiehensä. Kiiskiä pyydettiin joskus nuotalla juuri kun järvi oli menossa jäähän. Jalmari Tammela sai kerran veneeseen kiiskenpyynnin yhteydessä ankeriaan. Hän ihmetteli, että mikä suuri käärme siellä liikkuu ja nosti otusta melalla. Myös myöhemmin 1930-luvulla hän näki ankeriaan ollessaan uistelemassa. Jokunen lohikin eksyi joskus Kelontekemäjärvelle ennen Isohaaran voimalaitoksen rakentamista.⁶⁴

Jäittenlähdön aikaan kaloja sai käsiverkoilla jään reunasta. Kalat seurasivat jäitä, erityisesti siiat ”kattelivat jään lähtöä”. Verkko laskettiin järveen puikkarista. Verkon heittäminen vaati harjaantumista, sillä jos verkko jäi liian kireälle, kalat eivät menneet siihen. Verkon kohoina käytettiin laudankappaleita, pälkkeitä.⁶⁵

Öljyhousut, verkot ja vene – kalastajan varusteet

Verkkoja tehtiin talvisin iltapuhteina. Augusti Heikkilä muisteli verkonkutomista: ”Se oli kotona semmonen juttu, piisissä oli tuli ja naisilla oli pesäpuolella siinä rukki ja verkkotorrakko soli täällä ovipuolella, sivupuolella. Ja se piti pistellä sitä ja siinä meniki aikaa, se oli varma. Mutta me pakkasimme tietenki osa siitä laiskottelemhan, mutta tyttäret kyllä hyrkytteli ja kehräthin.”⁶⁶

Verkot kudottiin puisella kävyllä ”verkkotoolissa”, silmäkoko saatiin päreestä tehdyllä kalvoimella. Verkon alaset ja yliset punottiin jouhista. Alasiin laitettiin painoiksi tuohesta tehdyt kopat, joiden sisällä oli kivi. Tuoheen pisteltiin verkko-oralla reikiä, jotta se voitiin sitoa juurella kiven ympärille. Ylisessä oli kohoina tuohityllyt eli tuohirullat. Paras verkonlauta tuli kuusesta, joka ei haljennut kuten mänty. Siuloissa voitiin käyttää vanhaa verkkoa, mutta perään laitettiin aina uusi ja vahva

⁶³ Viljo Koskamon haastattelu. Kelontekemä 25.6.2006; Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006.

⁶⁴ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006.

⁶⁵ Jalmari Tammelan haastattelu Kelontekemä 26.6.2006.

⁶⁶ Augusti Heikkilän haastattelu. Kelontekemä 13.1.1974, kasetti 2.

verkko. Verkot värjättiin eli ”rookathin”. Parkkia ja pihkaa keitettiin rookapadassa tummaksi nesteeksi, jossa verkot tai uistinsiima käytettiin. Myöhemmin verkot tehtiin kaupasta ostetusta pumpulilangasta eli puuvillalangasta, joka värjättiin siniseksi luonnonväreillä tai ostetulla verkkovärillä. Talon vanhoja miehiä, jotka eivät kyenneet enää raskaaseen työhön, sanottiin verkkoäijiksi, sillä he paikkasivat verkkoja. Verkkojen kunnossa pitäminen vaati huolellista työtä. Verkkoja ei voinut pitää järvessä pitkää aikaa yhteen menoon, vaan ne piti välillä puhdistaa ja tarvittaessa paikata. Hyvällä hoidolla verkko kesti monta vuotta.⁶⁷

Kunnossa olevien kalastusvälineiden lisäksi käyttökelpoinen vene oli välttämätön. Hyväkulkuisen veneen keula oli leveä, ei kovin jyrkkä vaan ”loivanokkainen”. Heikkilän Aukku osasi tehdä veneen, jonka nokka ei tökännyt, sillä se oli sopivan luiska. Jos vene oli liian loiva, se ei löytänyt aallon juurta. ”Pullo” oli puolestaan liian kiikkerä ja pyörähteli omine lupineen ja ”jalkava” vastasi liiaksi veteen. Veneen pohjapuu tehtiin männystä, kaaret männynoksista ja lunkut ja teljut, joissa istuttiin, männystä. Keulassa oli siestinkaari. Meloihin ja airoihin käytettiin kuusta, kun taas hankavittat tehtiin koivusta.⁶⁸ Tepsassa asui veneentekijä Konrad Raaterova, jonka valmistama vene maksoi 40 000 markkaa vuonna 1962.⁶⁹

Järvellä käytettiin öljyvaatteita, jotka eivät kastuneet. Päässä oli vanha poimuinen hatunreuhka, koppalakki, lätsä tai lippalakki ja jalassa oli kippuranokkaiset nahkasaappaat. Verkko saattoi joskus tarttua saappaiden nokkaan. Saappaat olivat solatut, niihin oli tehty solanahasta kantalappu, joka kiinnitettiin puunauloilla. Pula-aikana ei ollut saatavissa solanahkaa, niinpä kantalappu tehtiin kiinnittämällä monta saapasvarren palasta yhteen. Kumikengät tulivat käyttöön vuonna 1934. Talvella kädessä olivat koirakintaat tai nahkakintaat, joiden sisällä oli vantuut, mutta verkot koettiin paljain käsin.⁷⁰

Kalaa kolmesti päivässä – kalojen säilöntä ja käyttö

Kalat tuotiin rantaan, missä ne jaettiin, perkattiin, virutettiin vedellä ja annettiin valua. Kalojen kuljetuksessa käytettiin pärekontteja. Osa kaloista myytiin, osa jätettiin syömäkaloiksi. Viimeksi mainitut pyydettiin mahdollisimman myöhään, jotta ne säilyivät keväälle asti. Kalat suolattiin eri

⁶⁷ Viljo Koskamon haastattelu. Kelontekemä 25.6.2006; Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006 ja 17.7.2006.

⁶⁸ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 17.7.2006.

⁶⁹ Viljo Koskamon haastattelu. Kelontekemä 25.6.2006.

⁷⁰ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 17.7.2006.

kokoisiin astioihin. Puolikkoon mahtui 90 litraa, nelikkoon 30 litraa ja puoleen nelikkoon 15 litraa. Suolatut kalat varastoitiin ranta-aittaan tai kellariin, jolla sellainen oli.⁷¹ Kiiskistä valutettiin liiva pois ennen suolausta perunalaatikossa, jonka pohjaan oli tehty veivarilla reikiä ja uria.⁷²

Keväisiä kutuhaukia ei suolattu vaan ne kuivattiin kapakalaksi. Hauet perkattiin eli viillettiin vatsapuolelta ja aukaistiin selkäliha ruodon laittaa myöden auki, jolloin liha jäi selkäpuolelta nahan varaan. Käsitellyt hauet laitettiin seinälle tai kepin nokkaan kuivumaan tuuliseen ja aurinkoiseen paikkaan muutamaksi päiväksi. Kapakala säilyi pitkään ja oli kevyt kuljettaa mukana. Kapahauki oli aikaisemmin veronmaksuväline.⁷³ Myös siikojä kuivattiin myös kepinokassa. Jalmari Tammelan isä kuivatti pulara-aikana perheen syömäkalat. Jotkut pitivät hapankaloista, jotka olivat valmiita syötäväksi silloin, kun liha lähti irti hännästä puistelemalla. Kala happani nelikoissa, hapatuksessa ei käytetty jauhoja. Kalaonnan säilyttämiseksi kalansuolet heitettiin veteen, sillä mikä oli vedestä tullut, piti laittaa sinne takaisin.⁷⁴

Kalaa syötiin paljon, sitä voitiin syödä kolmestikin päivässä. Naiset valmistivat yleensä ruuan, mutta miehetkin osasivat valmistaa kalat itselleen pyyntimatkoillaan. Kaloista keitettiin useimmiten kalapotut. Kattilaan laitettiin perunat, joiden päälle tulivat kalat. Leivän kanssa syötiin suolakalaa. Kaloista hyödynnettiin yleensä vain liha ja mäti, mutta hauesta syötiin myös pää, suolet ja maksa. Kalan nahkaa ei käytetty. Ruisjauhotaikinasta ja mädistä valmistettiin mätikakkuja, jotka keitettiin suolavedessä ja syötiin voikastikkeen kera.⁷⁵

Kiiskistä liotettiin sulju pois ja ne säilöttiin tynnyreihin. Jäätäneistä tynnyreistä lohkottiin keittokalat. Suolaa ei ollut aina laittaa. Kiisket keitettiin halkaistujen perunoiden kanssa. Kiisket ja niiden rasva sekä ahvenet olivat hyvää ”potunhöystä”. Perunoiden piti olla kovia, saarijärveläisiä. Amerikkalaiset perunat, jotka olivat punaisia, isoja ja huonolaatuisia, olivat kuin ”nuppineuloja täynnä”, sillä lukuisat ruodot tarttuivat niihin kiinni. Kaloja myös paistettiin rautaisella paistinpannalla, jolloin ruodotkin pehmenivät. Kalakeiton päälle piti juoda aina kahvit, sillä kalansyönti alkoi väsyttää.⁷⁶ Hapansärjet keitettiin perunoiden päällä.⁷⁷

⁷¹ Viljo Koskamon haastattelu. Kelontekemä 25.6.2006.

⁷² Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 9. – 10.10.1997.

⁷³ Viljo Koskamon haastattelu. Kelontekemä 25.6.2006.

⁷⁴ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006.

⁷⁵ Viljo Koskamon haastattelu. Kelontekemä 25.6.2006.

⁷⁶ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006.

⁷⁷ Manda Tervaniemen haastattelu. Kittilä 22.1.1998.

Hauista tehtiin hyvää haukivelliä, johon kuorittiin perunat ja kaadettiin maitoa. Haukia myös paistettiin. Hauen rokkopuuroon keitettiin suolet ja maksa. Särjet syötiin kuoripäällisten perunoiden kanssa ilman lientä. Särjen päätä ei syöty, sillä se oli huono. Särjen mädistä tehtiin puuroa, soutupuuroa. Mäti ”pieksethin, suolathin, otethin kupina pois”. Pikkumuikuistakin tehtiin puuroa. Piisivalkealla paistettiin kaloja loisteella. Saatettiin kaloja laittaa myös vartaaseen ja paistaa lieden päällä. Kalansaaliista sanottiin ”hyvä keitto ja vähän vartaaseen”.⁷⁸

Lapset opetettiin pienestä pitäen syömään kalaa. Jos kala ei maistunut lapselle, otettiin hauen vatsasta hauen nielaisema kala, joka syötettiin salaa lapselle. Tällöin lapsesta tuli kalansyöjä. Suolakalaa syötiin paljon eikä se aina ollut tarpeeksi suolattua, jolloin tuli matoja. Koulussa lapsille juotettiin 1930-luvulla karvasvettä ja syötettiin matokuuri. Jotkut saivat madot karkotettua syömällä hilloja tyhjään vatsaan tai kuten Riipin Eemeli, juomalla kiljua tyhjään vatsaan. Sanonnan mukaan ”raaka liha lihottaa, kalaraaka kuolettaa”.⁷⁹

Kalaan turvaututtiin huonoina aikoina: ”on sitä kalantoukkaa, jos ei muuta”. Roppos Kalle käveli ensimmäisen maailmansodan aikaan Kelontekemään nälkäisenä, missä hän pelasti henkensä syömällä kiiskiä.⁸⁰ Augusti Heikkilä kertoi ottaneensa muikkuja mukaan evakkoon⁸¹. Kalaa annettiin myös kotieläimille. Sioille syötettiin keitettyjä kiiskiä 1930-luvulla ja sotien jälkeenkin. Kalansyönnin jälkeen sioille piti antaa kuukausi perunoita, jotta kalan maku lähti pois. Kiisket olivat myös hyviä pellon höysteitä, kerran Säarelän Kontraati laittoi niitä pellon vakoon ja ohra kasvoi hyvin.⁸²

”Ei muuta ko sauvo in käthen” – kalojen myynti

Siiat ja sillit, jopa peratut särjetkin myytiin. Kelontekemäjärven muikku meni hyvin kaupaksi, sillä sitä pidettiin Lapin läänin laadukkaimpana muikkuna. Kalat vietiin veneellä kauppoihin Sodankylään, Jeesiöön, Jeesiöjärvelle, Vaalajärvelle sekä Kaukoseen ja Kittilään. Kaupasta tuotiin suolaa, jauhoja, tupakkaa, kahvinvastiketta tai kahvia.⁸³ Toini Heikkilä (s. 1926) muisteli, kuinka

⁷⁸ Jalmary Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006

⁷⁹ Jalmary Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006.

⁸⁰ Jalmary Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006.

⁸¹ Augusti Heikkilän haastattelu. Kelontekemä 13.1.1974, kasetti 1.

⁸² Jalmary Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006 ja 17.7.2006.

⁸³ Ks. esim. Jalmary Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006; Toivo Vuollin haastattelu. Kelontekemä 23.7.2006; Manda Tervaniemen haastattelu. Kittilä 22.1.1998; Toini Heikkilän haastattelu. Kelontekemä 30.9.1997.

muikkuja myytiin Kaukoseen ja ostettiin hevonen⁸⁴. Kauppatmatkat olivat monesti raskaita mutta välttämättömiä. Linnea ja Aili Moilanen muistivat, miltä soutaminen tuntui, takaisin tullessa oli takapuolesta nahka poissa. Taage Junttila muisti puolestaan, että oli ilo soutaa takaisinpäin, kun oli ruokaa matkassa.⁸⁵

Leander Takalo ei muistellut kaiholla tietöntä aikaa, kun veneellä vietiin kalalasti Sodankylään ja tuotiin kesää varten tavaraa mukana: ”Ei muuta ku sauvoim käthen, ku lähti Soankylhän ja sinne on pitkä - - ja tulisia koskia sitte tulla ylös sieltä, kyllä soli surkkaa”. Matkat eivät olleet vaarattomia: ”Muuvan äijä, se minun rannin (naapurin) isäntä, ja täältä Kelontekemästä Lassin Lauri, ne lähit viemhän kalalastia ja ne kaavoit venhen ja kalat menit jokhen. Ja sillä oli lehmänvuotaki siinä venhessä. Ja meni seki ja paiskas sitte kiveä vasten sen ja sitten sen löysi joku jeesiöläinen, ku oli onkimassa siellä joella. Niin pani karvarhin, siellä oli Soankylässä karvari, joka parkitti niitä. Ja kalat ne menit alas virthan. Kyllä se on ollu surkkaa kesän aikana elo ja ei se ollu rapiaa talvellakhan.”⁸⁶

Kaloja vietiin myös ratsutietä Kittilään ja kantamalla Kaukoseen tai kaukoslaiset kävivät itse hakemassa niitä paikan päältä.⁸⁷ Talvella myytiin kokonaisia jäämuikkuja ja –siikoja. Kulkeminen oli helpompaa, kun hevosella ja porolla pääsi minne vain. Kauppatmatkat kestivät pari päivää, matkan varrella yövyttiin aina samoissa taloissa.⁸⁸ Maantie rakennettiin vuonna 1959, minkä jälkeen kalaa vietiin tuoreenakin kauppoihin.⁸⁹

Kalastus ei ole enää tänä päivänä yhtä tärkeä elinkeino kelontekemäläisille kuin ennen. Monet vanhat pyyntitavat ovat silti säilyneet, vaikka välineet ovat muuttuneet puuveneistä lasikuituveneisiin ja itse tehdyistä pumpuliverkoista ostettuihin nailonverkkoihin. Menneiden polvien työt ja tarinat elävät vielä.

⁸⁴ Toini Heikkilän haastattelu. Kelontekemä 30.9.1998.

⁸⁵ Linnea Moilasan haastattelu. Kelontekemä ?; Taage Junttilan haastattelu. Kelontekemä ?

⁸⁶ Leander Takalon haastattelu. Kelontekemä 20.6.1965.

⁸⁷ Kaija Heikkilän haastattelu. Kelontekemä 2.7.1965.

⁸⁸ Jalmari Tammelan haastattelu. Kelontekemä 26.6.2006.

⁸⁹ Toivo Vuollin haastattelu. Kelontekemä 23.7.2006.

KALASTUKSEEN LIITTYVIÄ SANONTOJA (JALMARI TAMMELA)

Ahven	suuret känsäpääät ja köriläät, pienet ahvenen sokiat
Hauki	potkunhauki oli noin kilon painoinen, verkkohauki parin kilon painoinen, pienet hauen orat
Kiiski	rökhät, reetastiinan juottoset, liivaiset
Made	Mathen liiskot, pieni made kirveen suute
Muikku	silli, pienet muikut tuhkiaiset tai toppineulat, isot jansi- tai kolikkasilli
Siika	Siian sapakka
Särki	pienet sappiaiset, äpärhät, isot kellolehmäsärjet

Apajat: Heteapaja Säärelän rannassa, Launiapaja Koskamanlahella, Pikkuapaja Juomuskarin lähellä
Lohipavonsuvanto Kievanajoessa

”Ei veen puhkasijaa”, jos järvessä ei näkynyt mitään

Aina kalat veessä, mutta ei apajilla. Antajat ei ole kotona.

Ei vilja vaivatta tule eikä kala jalan kastumatta.

Päistynyt ihminen pöhnässä.

Menokelkalla, turha pidätellä, turha madetta hännästä pidätellä

Jos parta ei kasva, voi ajaa pois sillinhännällä

Petteri pieraisi penkin poikki, järähytti järven jään halki

Kun hauki ei syönyt, sanottiin että sillä oli hammassato.

Uida miekoa, muikku ja särki etsivät kutupaikkoja.

Toukkaherrat olivat pienempiä herroja puutavarayhtiöissä.

Anuntinharjakivet, terävänokkaiset kivet

LÄHDELUETTELO

I HAASTATTELUT

August Heikkilä (s. 1896). Kelontekemä 13.1.1974. Haastattelija Leena Siirtola. Oulun yliopiston Suomen kielen laitoksen nauhoitearkisto. Kasetit 2. a-puoli ja 3. a-puoli.

Kaija Heikkilä, os. Jyvälä (s. 1887) Kelontekemä 2.7.1965. Haastattelija Jorma Toivainen. Oulun yliopiston Suomen kielen laitoksen nauhoitearkisto.

Toini Heikkilä (s. 1926). Kelontekemä 30.9.1997. Haastattelija Essi Vuolli.

Taage Junttila, os. Moilanen (s. 1911). Kelontekemä. Haastattelija Essi Vuolli.

Viljo Koskamo (s. 1950). Kelontekemä 25.6.2006 ja 21.8.2006. Haastattelija Anne Koskamo.

Linnea Moilanen (s. 1921). Kelontekemä. Haastattelija Essi Vuolli.

Leander Takalo (s. 1876). Kelontekemä 20.6.1965. Haastattelija Jorma Toivainen. Oulun yliopiston Suomen kielen laitoksen nauhoitearkisto.

Jalmari Tammela (s. 1922). Kelontekemä 26.6.2006 ja 17.7.2006. Haastattelija Anne Koskamo.

Jalmari Tammela (s. 1922). Kelontekemä 9. – 10.10.1997. Haastattelija Essi Vuolli.

Manda Tervaniemi (s. 1910). Kittilä 22.1.1998. Haastattelija Essi Vuolli.

Valte Vaarala. Puhelinhaastattelu 30.7.2006. Haastattelija Anne Koskamo.

Toivo Vuolli (s. 1932). Kelontekemä 23.7.2006. Haastattelija Anne Koskamo.

II LÄHDEKIRJALLISUUS

Ervast 1956

Johan Bartholdi Ervast, *Teologian apulaisen, maisteri
Johan Bartholdi Ervastin Descriptio Lapponiae Kiemiensis*

eli Kemin-Lapin kuvaus vuodelta 1737. Kemin Kotiseutu- ja Museoyhdistys r.y. Kemi 1956. Suom. Tuomo Itkonen.

Tresk 1928

Olof Tresk, *Kartor över Kemi & Torneå Lappmarker 1642 och 1643*. Av trycket utg. Och tillägnade K.B. Wiklund på 60-årsdagen av Nils Ahnlund. Stockholm 1928.

III TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Paulaharju 1962

Samuli Paulaharju, *Lapin muisteluksia*. Toinen painos. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1962.

Paulaharju 1963

Samuli Paulaharju, *Wanhaa Lappia ja Peräpohjaa*. Toinen painos. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1963.

Vahtola 1985

Jouko Vahtola, ”Lapin historiaa keskiajalta 1600-luvun alkupuolelle”. *Lappi 4, Saamelaisten ja suomalaisten maa*. Arvi A. Karisto Oy:n kirjapaino, Hämeenlinna 1985.